

ТЕХНИКАЛЫК ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДА КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУНУН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ

Курманбаева Г.А.

*Институт горного дела и горных технологий им.академика У.Асаналиева КГТУ.им.И.Раззакова, г.Бишкек,
Кыргызстан*

*Докладда техникалык окуу жайларында кыргыз тилин окутуунун айрым маселелери каралды.
The report examines some of the tasks of the Kyrgyz language training in technical colleges.*

Бардыгыбызга белгилүү болгондой, мамлекетибиздин өз алдынчалыгынын пайдубалы түптөлүп, аны уламдан улам бекемдөөгө бийликтер тарабынан дайыма камкордукка алынуучу, анын ички жана сырткы саясатынын негизги багыттарын аныктап, коомдук - экономикалык жана саясий - маданият жаатында жаңыча бааланып жана чечиле турган, ошону менен

бирге аларды ургаалдаштыруу чараларын иштеп чыгууга муктаж жаңы дөөлөттөр (приоритеттер) келип чыгып отурат. Ошолордун бири - мамлекеттик тил статусуна ээ болгон эне тилибиз (кыргыз тили) да анын тагдыры, жайылуу жана пайдалануу алкагын аныктоо; аларды турмушка ашыруу аргаларын табуу жана башка милдеттер бар.

Бул милдеттерди аткаруу жолунда мамлекеттик өз алдынчалыкка ээ болуу алдында 1989-жылдын 23-сентябрында ошол кездеги Жогорку Кеңештин 11- сессиясында кабыл алынган «Тил мыйзамы».

«Тил мыйзамы» кабыл алынгандан бери кыргыз тилин атайы предмет катары окутуу, билим берүү окуу жайларынын бардык тепкичтеринде киргизилген.

Тил дегенибиз адамдардын ортосундагы пикир алышуунун гана куралы болбостон улуттардын ортосундагы мамилени түзүүчү жана бекемдөөчү курал боло тургандыгын турмуш өзү ырастап отурат. Анын коомдо жашоосу жөнүндө академик Б.Орузбаева мамлекеттик тилдин статусу жөнүндөгү өзүнүн макаласында «Тил коомду алдыга жылдыруучу курал катары өз жамаатында толук кандуу, турмуш-тиричилик чөйрөлөрүнүн бардык жактарында кеңири колдонулганда гана анын жашоосу, өмүрү уланат» - дейт. Тил коомдо жашап, коомдун өнүгүшүнө шайкеш келип анын талабын орундатканда гана толук кандуу жашоого шарт түзүлөт. Ошол эле учурда тилдин жашоосу үчүн кам көрүү, шарт түзүү, анын ролун белгилөө коомдун ар бир мүчөсүнүн ыйык милдети болууга тийиш.

Кыргыз Республикасынын территориясында жашаган бардык элдердин арасында тилибизге өзгөчө маани берилбесе, тилге болгон мамиле мурдагыдай эле солгун бойдон кала берери шексиз. Ошондуктан жогорку окуу жайларында, ишканаларда, мекемелерде кыргыз тилин окутуу, үйрөтүү теориялык, кагаз жүзүндө гана болбостон, тилди үйрөнүү үчүн зарылдыктын, ыңгайлуу шарттын түзүлүшү максатка ылайыктуу. Ошондой шартта гана тилди үйрөтүүнүн массалуулугуна жана натыйжалуулугуна жетишебиз деген ойдомун.

Тилдин дагы бир маанилүүлүгү - ал башынан бери эле ар кандай ой- санааны, түркү-түркү түшүнүктөрдү, кылдат жана терең маанилүү икирлерди калетсиз билдирип, бирөөлөргө дээрлик түшүндүрө алгандыгында. Ошондой эле элдердин ич-ара каалагандай пикир алышуусуна жарактуу болуу менен, өз коомуна жеткилең кызмат кылуусу, илимий-техниканы, маданияттын жана искусствонун тили болуп, улуттук адабий тил катарында өз элинин белгисин бекем сактагандыгында, байлыгына байлык кошуу, өлкөдөгү саясий, эл аралык маанилүү икирлерди баяндоого кудуреттүү боло алгандыгында.

Азыркы күндө жогорку окуу жайлардын алдына коюлган негизги

милдеттерин бири кыргыз тилин студенттерге терең окутуу менен окуу процессин жүргүзүүнү өркүндөтүү, окутуунун методикасын техникалык жогорку окуу жайларында кыргыз тилин окутууга ылайыкташтырып иштеп чыгуу саналат.

Республикада мамлекеттик тилди техникалык жогорку окуу жайларында окутуунун бирден-бир максаты окуу орус тилинде жүргүзүлгөн студенттерге кыргыз тилин үйрөтүүдө аларга чыгармачыл эркин мамиле кылууда жана аны өздөштүрүүдө турат.

Орус тайпаларга кыргыз тилин окутууда зарыл болгон шyk- жөндөмдөрдү иштеп чыгууга багытталган көнүгүүлөрдүн негизинде гана өздөштүрүлүүчү эрежелерди туура түшүнүү шексиз чоң мааниге ээ болот. Кыргыз тилин үйрөтүүдө ойду туюндуруунун тилдин активдүү элементтерине көбүрөөк көңүл буруп, текст, сөздүк, сүйлөм, сүйлөмдү уюштуруучу каражаттар, тилдин тыбыштык өзгөчөлүктөрү комилекстүү, кырдаалдуу түрдө окутулушу абзел. Эне тил эмес тилди үйрөтүүдө негизги талап, сөз, сөз айкаштарын үйрөтүү сүйлөөгө машыктыруу, сөздөрдү, сөз айкаштарды туура окууга, айтууга, жазууга жана сүйлөмдөрдү туура түзө билүүгө көнүктүрүү болуп эсептелет. Тилдин фоонетикасын, грамматикасын, жазуу эрежелерин үйрөтүү жагы окутуунун жогорку деңгээлин талап кылат. Кыргыз тилинин грамматикалык, орфографиялык, орфоэпиялык эрежелерин кыргыз студенттерине үйрөткөн сыяктуу окутпастан, жөнөкөйлөштүрүп, сөздөрдү туура жазууга, сүйлөмдөрдү туура түзүүгө боло тургандай деңгээлде берүү керек.

Кыргыз тилин орус тайпаларында окутуунун методикасы өз ичине тилди үйрөтүүнүн лингвистикалык, психологиялык, жалпы дидактикалык жана жеке методикалык принциптерди камтыйт. Орус тайпаларында кыргыз тилин үйрөтүүнүн негизи болуп лингвистикалык принцип эсептелет. Бул принцип кыргыз тилин орус тилине салыштырып үйрөтүүдө алардын лексикалык, фонетикалык, орфоэпиялык, грамматикалык, стилистикалык өзгөчөлүктөрү өтө олуттуулук менен толук бойдон эске алынышы зарыл.

Кыргыз тилин үйрөнүүдөгү биринчи талап- күндөлүк турмушта кеңири колдонулуучу сөздөрдү мүмкүн болушунча көбүрөөк билүү, грамматикалык каражаттарга, эрежелерге таянып, билген сөздөрү аркылуу сөз айкаштарын, анчалык

татаал эмес сүйлөмдөрдү түзө билүүгө жетишүү.

Студенттердин сөздүгү кеңир колдонулуучу зат атоочтордон башталып, этиш сөдөр аркылуу улантылат. Сөздөр ылайыгына жараша грамматикалык гана эмес лексикалык тематикага карап да берилет. Мисалы, тоо-кен иштерине байланыштуу, геология, геохимия, геофизика, геотектоника, геоморфология, гидрогеология, металлургия, экология, тоо - кен экономикасына байланыштуу сөздөр. Атайын берилген текстти өздөштүрүү максатында сөздөр тематикага багынбай берилиши да мүмкүн. Мындай учурда текст ичиндеги студенттер түшүнбөгөн айрым сөздөр сөздүккө түшүрүлөт.

Сөздүк жүргүзүү ишиндеги негизги талап студенттерди сөз жаттоого, аларды турмушта колдоно билүүгө кызыктыруу. Сөздөр оозеки берилбестен, ар бир сөздүн айрым-айрым карточкаларга жазылып берилгени максатка ылайыктуу. Мында студенттердин угуу жана көрүү эске тутуусу да бирдикте иштейт. Жаңы сөздөрдү берүүдө жылдырма таблицаны колдонуу ары кызыктуу, ары пайдалуу. Ылайыгына жараша сөздөрдү сүрөттөр аркылуу берүү да жакшы натыйжаларды берет. Сөздөрдү берүүдө жана аларды кайра сурап алууда грамматикалык жана ар түрдүү оюндардын элементтерин пайдалануу сөзсүз ийгиликке өбөлгө түзөт.

Лексикалык состав боюнча жектикиликтүү илимдерге ээ болбой туруп, пикир алышууга же тилди үйрөнүүгө мүмкүн эмес. Ошондуктан бул бөлүмдүн актуалдуулугу өтө чоң.

Лексикалык билим берүүдө тематикалык тексттин мазмунунда, таяныч сөздөрдүн, актуалдуу сөздөрдүн жыштыгы да негизги жагын түзөт. Тематикалык текст дегенибиз турмуштун белгилүү тармагын камтыган, ошол боюнча студенттин таанып билүүсүн арттырган ирратикалык көнүгүүнү түшүндүрөт. Ошондой эле, текстте конкреттүү турмуштук тармакка тиешелүү сөздөр, сөз айкаштары, терминдер, түшүнүктөр жана аталыштар колдонулат. Мисалы «Кыргыз тоолору», «Кыргыз ашуулары», «Кыргызстандын суу байлыктары», «Кыргызстандын кен байлыктары».

Тематикалык текст үйрөнү жаткан тилдин лингвистикалык да, экстроллингвистикалык да мүмкүнчүлүктөрүн өзүнө камтыйт. Тематикалык тексттер аркылуу бөтөн тилдеги улуттун өкүлүнө

кыргыз тилин үйрөтүү менен кыргыз элин, анын турмушун, салтын, байлыгын, тарыхын таанытууга мүмкүнчүлүк түзөт.

Техникалык жогорку окуу жайларында текст менен иштөөдө көпчүлүк учурда тексттин мазмунун айттыруу менен чектелип калышат. Бул туура эмес. Текст боюнча икирлешүүнү уюштуруу текстте сөз болгон окуя же көрүнүш же нерсе жөнүндө аңгемелешүүлөрдү жүргүзүү пайдалуу. Ал турсун текст боюнча сценарийлерди даярдап, студенттерге роль аткартып, диалог жүргүздүрүү керек. Төмөндөгүдөй жумушка көңүл бөлөлү. «Кыргызстандын кен байлыктары» деген тематикалык тексттин үстүндө иштөөнү алабыз.

Ар бир металлдын атын жазып студенттер моюндарын илип, өздөрүнчө таанышып, кезек менен аттарын айтып, өздөрүнүн касиеттери, кайсы жерден чыгат, кандай пайдасы бар экендигин түшүндүрүп беришет. Мисалы, алтын болгон студент чыгып: Мен алтынмын, түсүм жаркыраган, баалуу металлдардын биринин. Баалуулугум өтө жогору. Дүйнөдөгү акча бирдиктери мени менен ченелип өлчөнөт. Кыргызстандын көп тоолорунда бармын. Мени кыз-келиндер сөйкө, шакек, мончок кылып аздекей тагынышат. «Кумтөр» кенинен издесеңер молдугума таң каласыңар. Кыргызстандан чыккан алтын кендеринин картасы менен тааныштырып өтөт. Ушундай диалог-сценарий уюштурса да болот, же студенттер менен бирдикте аңгемелешүү да өткөрсө болот. Мындан студенттердин кругозору кеңейет, таанып-билүүсү артат. Жогоруда айтылган ыкма оозеки кеп ишмердүүлүгүндө пайдаланылат. Ал эми окуу кеп ишмердүүлүгүндө адегенде окулуп жаткан тексттеги маалымат студенттерге пайдалуу, кызыктуу болуш керек. Маалымат күндөлүк турмуштан алынышы же ойдо чыгарылышы мүмкүн. Бирок кандай болсо да студенттерге кызыктуу болушу зарыл.

Кийинки кездерде геологиялык терминдер, экономикалык терминдер кыргыз тилинде байма-бай колдонула баштагандыгы баарыбызга маалым. Алардын студенттер тарабынан өздөштүрүлүшү да бир топ кыйынчылыктар менен коштолуп келе жаткандыгы да белгилүү.

Тоо-кен иши жана тоо-кен технологиялары институтунда кыргыз тилин окуп үйрөнүүдө геологиялык терминдерди туура колдонуу, ар бир терминдин маанисин жөнөкөй түрдө айкын ачык түшүндүрүү, кубулуштардын, процесстердин закон ченемдүүлүктөрүн туура жана терең

түшүнүүгө жардам берери талашсыз. Бирок бул маанилүү маселеге ушул мезгилге чейин жакшы көңүл бурулбай келе жаткандыгы өкүнүчтүү.

Бүгүнкү күндө биздин студенттер геологиялык терминдерди орус тилинен алынган котормолорунан пайдаланышууда. Бирок бул котормолордун сапатына жеткиликтүү көңүл бурулбай келе жатат.

Ошондуктан геологдор менен тилчилер бирдикте геологиялык терминологиялык сөздүктү жогорку сапатта кечиктирбестен түзүү керек. Ошондо гана геологиялык илимдердин негизи болгон

геология илимин терең окуп үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк болору анык.

Колдонулган адабияттар:

1. К.Дыйканов. Кыргыз тили (Фонетика, лексика) Бишкек-1992.
2. К.К.Сартбаев. Кыргыз тилин окутуунун методикасы Фрунзе-1978.
3. З.Орузбаева Б. Эне тилдин мамлекеттик статусу эмнеге милдеттендирет. «Эл агартуу» 1990. №3.
4. В.Мусаева. Тексттин мүнөздүү белгилери «Мугалимдер газетасы» 15-июнь 1987.